

»MARKSISTIČKA MISAO I RELIGIJA«

(Nekoliko misli uz djelo Ivana Cvitkovića)

Alojz Mudrinić

U uvodu svog djela »Marksistička misao i religija« (»Svjetlost«, Sarajevo, 1980. g.) dr Ivan Cvitković obrazlaže da mu je cilj kritika teoloških stajališta prema marksizmu i socijalizmu. Ovom osvrtu nije svrha upuštati se u analizu je li autor točno interpretirao citirane teologe i da li je njegova kritika dovoljno argumentirana. Cilj mi je razmotriti autorovo stajalište o odnosu religije i marksizma.

1. Savez komunista i religija

Da bi se zauzeo stav prema religiji, treba odrediti njezine izvore i karakteristike. Cvitković navodi Engelsovu misao da svi »religiozni pokreti (...) proizilaze iz ekonomskih uzroka«. Slično je i Lenjinovo gledište da religija »odražava ekonomsku strukturu društva«. Prema autorovim riječima Engels je cijeno Marksa što je »otkrio« da stupanj ekonomskog razvitka čini osnovu na kojoj se razvijaju religiozne i druge predstave ljudi i »da se stoga moraju objašnjavati iz te osnove« (str. 102). No koliko god taj stav bio kategoričan, autor ga na istoj stranici korigira tvrdnjom »da je religija samostalan i nezavisan oblik društvene svijesti«. Zatim iznosi tvrdnju »da je marksizam daleko od toga da čitave religije svodi isključivo na 'ekonomske korijene'. To bi bila vulgarizacija marksizma« (103). Isto tako autor relativizira tezu o religiji kao opijumu. On se slaže s francuskim marksistom R. Garaudyjem da je religija opijum samo u određenim uvjetima.

Religija nije uzrok otuđenju. To je Feuerbachovo uvjerenje. Pozivajući se na Marxa, Cvitković pokazuje na robnu proizvodnju kao realnu osnovu otuđenja. Ali i ta se postavka »ispravlja«: »Pa ipak, iako su klasici marksizma u ekonomskom otuđenju vidjeli osnovni izvor drugih oblika otuđenja, pa i religijskog, to ne znači, da će postepenim prevazilaženjem ekonomskog otuđenja u socijalizmu automatski nestati otuđenja u svim oblastima ljudskih odnosa« (111).

To »ispravljanje« tvrdnji pojavljuje se i kod razmatranja ateizma. Citira se Engels: »Stoga smo također i religiji i religijskim predodžbama jednom za uvijek objavili rat i malo se brinemo o tome, hoće li nas nazvati ateistima ili nekako drugačije« (113—114). Zatim slijedi konstatacija »da osnova marksizma nije ateizam, već humanizam, tj. borba za bogaćenje čovjeka. Širenje ateizma za klasične marksizma nije predušlov socijalizma, već njegova nužna posljedica« (114). Ali postoji i ispravak ispravka. Autor tvrdi na slijedećoj stranici: »Utvrđivanje čovjeka nemoguće je bez odricanja Boga.« Zatim nastavlja da je socijalizam »ateizam suvišan, 'Pozitivni humanizam' koji počinje sa čovjekom i sa prirodom treba da ga 'ukine« (115).

Cvitković traži od države da ne bude ni vjerska ni ateistička: »U ovom sistemu odnosa nema ni državne crkve, niti treba biti državnog ateizma. Država mora uspostaviti jednak odnos ne samo prema religiji već i prema ateizmu« (133).

Povezano s temom o državi razmatra se i problem škole. Teolozi postavljaju zahtjev o neutralnoj školi. Postoji »roditeljsko pravo« da imaju utjecaja na odgoj svoje djece. Autor odgovara: »Međutim, društvo ne može dopustiti nikakvo pravo roditeljima koje bi odudaralo od principa vaspitanja za koje se jugoslavenski socijalizam opredijelio« (138). U bilješci se ideja o neutralnoj školi etiketira kao antisocijalistička. Tu se — nenamjerno ili upravo namjerno — brkaju dva pojma: neutralan stav prema religiji ili ateizmu ne mora značiti i neutralan stav prema socijalizmu. Osim toga autor uzima pojam

»društvo« kao nešto apstraktno. Zar i roditelji učenika nisu »društvo«. Tko si uzurpira pravo da govori u ime »društva«, a da prije toga to »društvo« nema pravo da autentično manifestira svoje mišljenje?

Slazemo se s autorovom tvrdnjom: »Škola nije sredstvo za ateizaciju djece, već za razvoj marksističkog odnosa prema čovjeku, društvu i okolini« (139). Bilo bi, međutim, potrebno definirati što to znači »marksističko«. Za mnoge je marksiste to istovjetno s »ateističkim«. To priznaje i autor: »Sasvim je drugo pitanje što su se kod nas ponegdje, na određenom stupnju razvoja sistema obrazovanja i vaspitanja, religioznosti omladine suprotstavljale obrazovne institucije (jednom vrstom, dakle, školskog ateizma). A zadatak vaspitno-obrazovnih institucija ipak ne smijemo svoditi na taj nivo. Njihov zadatak je marksistički uzdizati mlade, što ne smijemo svoditi na ateizam. Vaspitno-obrazovne institucije treba da formiraju takve poglede na svijet koji neće biti ni teistički ni ateistički, već materijalistički.« U bilješci se nastavlja: »Istina, i u našoj sociološko-pedagoškoj literaturi susrećemo se sa oprečnim gledanjima o ovome:

a) Jedni zastupaju tezu da je ateizam sastavni dio ideologizacije nastave i da školu treba više ateizirati, u nju unijeti više ateizma (hoće posljedicu bez uzroka).

b) Drugi, opet, žele da se ateizam odvoji od države i škole kao religija.

c) Treći su oni koji smatraju da ateizam nije uzročnik uspješnog razvoja socijalističke samoupravne škole, već njegova posljedica, te se zalažu za snažniji razvoj socijalističke samoupravne škole, i vaspitanje socijalističke samoupravne ličnosti« (139).

Po mojem uvjerenju škola je najbolji indikator, koliko je država stvarno indiferentna prema ateizmu. Nisu dovoljne samo deklaracije.

Autor priznaje da se »primitivna ateistička propaganda« (187) vodila u poslijeratnom periodu. On govori i o »prosvjetiteljskoj kritici religije« (189). Piše: »Zato su nauku maksimalno koristili i mistifikovali u ateističkoj propagandi« (189). Zatim: »Prosvjetiteljska kritika religije u našim uslovima dovela je kod pojedinaca do pojave jedne pogrešne teze: socijalizam će se moći utoliko brže razvijati ukoliko se bude brže razvijala svijest ljudi, pa ako se brže bude vodila borba protiv religije, brže će se razvijati i socijalizam« (191).

Autor se protivi militantnom ateizmu. Umjesto borbe protiv religije, kaže, treba se boriti protiv društvenih odnosa koji je rađaju: »Da bi se prevladala religija, nužno je prevazići suštinu čijim se 'oreolom' ona javlja« (193). Zato on zahtijeva: »da se kritika religije potčini glavnom zadatku: izgradnji socijalizma i samoupravljanja. Ona se ne može svoditi na antiklerikalizam i težnju za pobijanjem religijskih doktrina, već mora, prije svega, imati pozitivan i stvaralački karakter. Ona mora biti 'borba za nove društvene odnose', za neprekidni razvitak socijalističkih društvenih odnosa, za progresivno ostvarivanje stvarne slobode!« (194—195). Ako to ne bi bila prazna deklaracija, ako bi se to očitovalo i u stvarnosti, onda bismo se složili i sa slijedećom izjavom: »Vjernik religiju može doživljavati kao moguću snagu i izvor nadahnuća u njegovoj borbi za socijalizam i samoupravljanje. Borbu za izgradnju socijalizma i socijalističkog samoupravljanja vjernik može proživljavati kao borbu za jedan pravedan poredak u smislu Kur'ana i Evanđelja« (195).

2. Vjera i angažman

Da li vjernik u svojoj društvenoj aktivnosti smije očitovati da crpi inspiraciju u Kur'anu ili Evanđelju? Da li se autor zadržao? Zar se ne traži od Crkve da što više smanji svoje aktivnosti; po mogućnosti da ih svede na obrede? Da li Crkva uopće može izbjeći prigovorima? Ako se zatvori u bjelokosnu kulu i pokaže nezainteresiranost za ovozemaljske probleme, neće li to biti dokaz da je vjera »opijum« i da odgaja pasivnost kod vjernika? Osim toga autor u jednoj bilješci spominje kako se 'apolitičnost« u određenim okolnostima može pokazati 'političnošću« (147). A na slijedećoj stra-

nici piše: »Klerikalizam se javlja i kod pojedinaca unutar religijskih zajednica koji nastoje da dovedu do distanciranja teista od socijalizma i samoupravljanja.« Ako pak Crkva bude aktivna, ako nastoji što god predložiti ili kritizirati, bit će optužena da se bavi politikom i da teži za vlašću. T. Šagi-Bunić pokušava naći rješenje toj dilemi u distinkciji između politike koja se svodi na pojam vlasti i politike koja nije u funkciji vlasti nego općeg dobra. I. Cvitković odgovara da postoji Socijalistički savez pa nema nikakve potrebe da se religijske zajednice politiziraju ni u funkciji 'općeg dobra' (149).

Međutim, autor piše i ovo: »Postoje i grupe teologa koji depolitizaciju religijskih zajednica shvataju na drugi način. Njihov stav o depolitizaciji najbolje je izražen u 'Glasu Koncila' (br 18/1970): 'Depolitizacija Crkve ne znači, niti može značiti nezainteresiranost za opća dobra čovječanstva. Crkva koja bi svoje vjernike navodila da se prema aktualnim događajima u društvu pasivno drže bila bi reakcionarna i pogubna u najdoslovnijem smislu riječi: nimalo bolja od Crkve koja bi pokušala tražiti od svojih vjernika da se u konkretnim društvenim i političkim pitanjima ne ravnaaju po glasu svoje krvi i svoje savjesti, nego da promiču određene političke stavove koje bi zastupala Sveta Stolica ili bilo koja druga institucija ili grupa u Crkvi. Crkva nije politička stranka, ali odgaja svoje vjernike da se pošteno i odgovorno zauzimaju za rješavanje političkih pitanja u domovini i u svijetu« (154).

Na ovo nema u knjizi nikakvih primjedbi. Zaključujemo da se autor s tim slaže. I ja. U biti ne vidim razlike između ovog mišljenja i onoga što je iznio T. Šagi-Bunić.

O odnosu religije i marksizma I. Cvitković tvrdi da većina teologa smatra mogućim njihovo zbližavanje. Teolozi prigovaraju marksizmu što zagovara klasnu mržnju. To slično starozavjetno istrebljenje protivnika. Nasuprot tome Krist je propovijedao ljubav prema svima. Autor smatra da ovaj prijedlog o zamjeni klasne borbe principom opće ljubavi nije nov. To je zastupao i L. Tolstoj. Lenjin je kritizirao »svako koketiranje« s religijom. A tako su postupali Marx i Engels. Oni su raskrinkavali njemačke »istinske socijaliste« koji su propagirali ljubav kao univerzalnu silu društvene obnove. Oni su napisali okružnicu protiv Kriegera, jer je »koketirao« s religijom. Ne znam kako treba protumačiti slijedeći autorov odlomak:

»Teolozi M. Babić, M. Oršolić i F. Perko priznaju da je marksizam u svojoj orijentaciji prema praksi i radničkom pokretu postao 'opomena' religijskim zajednicama zbog zanemarenosti niza vrijednosti. Ako je marksizam i komunistički pokret i okrenut klasnoj borbi, to ne znači da je on nastao kao Marksova reakcija na klasnu eksploataciju u društvu. *Zaboravljaju da se komunistički pokret pojavio i prije Marksa, i to u religijskom obliku* (podvukao A. M.). Marksov doprinos tom pokretu bio je 'baš u kritici njegove religijske zanesenosti, pseudoreligijske frazeologije i načina mišljenja'« (118).

Prvo, ne razumijem što se može prigovarati teozolima ako podsjećaju vjernike na zanemarene obaveze. Drugo, drago nam je čuti da je za nastanak komunističkog pokreta zaslužna religija više nego Marx. Kako se to slaže s proširenom tezom o religiji kao »opijumu«? Treće, ne vidimo Marxov »doprinos« ili zaslugu što je komunizam obukao u antireligiozno ruho. Po mom uvjerenju nije s tim »doprinio« ni komunizmu ni radničkom pokretu, nego je prouzročio mnogo štete.

Stavove teologa prema socijalizmu Cvitković analizira pod naslovom »Od anateme do podrške«. On tvrdi: »Većina teologa u Jugoslaviji vidi mogućnost da vjernik učestvuje u izgradnji socijalizma kad njegova vjera nije dovedena u pitanje« (128).

Čuli smo da autor ne dopušta nikakve političke ili društvene akcije izvan Socijalističkog saveza. Osobito ga smeta »uplitanje« religije u sferu nacionalnih odnosa. Te uzajamne veze između religije i nacije donekle prihvatljivo objašnjava: »Razmatrajući teološki odnos između religija, religijskih zajednica i nacija, moramo poći od onoga od čega i inače polazimo u proučavanju religije: od čovjekove prakse. Čovjek u svojoj praktičnoj djelatnosti

djeluje i u okviru nacionalne zajednice. U okviru nacionalne zajednice ostvaruje se, između ostalog, i njegova religijska djelatnost (...) To utiče i na uzajamne veze između religije, religijskih zajednica i nacija« (155). Smatramo ovo obrazloženje i opravdanjem tih uzajamnih odnosa, jer su, kako se vidi, potpuno prirodni.

Autor prigovara da su religija i religijske zajednice glorificirale nacionalno »da bi se neutralisali klasni sadržaji« (155). Složio bih se da je religijskim zajednicama bliže nacionalno od klasnog, ali i tvrdim da je marksizmu isto tako bliže klasno od nacionalnoga. A važno je i jedno i drugo. Zbog toga je korisna ta dijalektička napetost između religije i marksizma: kao korekcija i dopuna.

3. Zaključak

Smatram važnom ovu autorovu misao iz zaključka: »Naša je hipoteza da će odnosi u društvu prema religiji i religijskim zajednicama uticati na razvoj teološke kritike marksizma i socijalizma« (205). Ista misao još je jače izražena slijedećim riječima:

»Suština i karakter teološke kritike marksizma i socijalizma zavisit će i od toga koliko će moći da se suzbije još i sada prisutna teza da je religijska svijest neizbježno prepreka za usvajanje socijalističke društveno-političke orijentacije. Ta teza o religiji kao prepreci za razvoj socijalizma po kojoj prije svega, treba srušiti religiju pa onda graditi socijalizam, nije mogla proizići iz marksizma. U njoj nema marksizma. Tako se, ovom tezom, pod vidom krajnje lijeve pozicije, nudila u stvari buržoaska, a ne marksistička platforma u odnosu na religiju. Parola 'borba protiv religije — borba za socijalizam' lažna je i tuđa marksizmu i politici Saveza komunista« (208).

Izgleda da je autor pri kraju ovog odlomka donekle pretjerao. Čini nam se da je teško tvrditi da je »borba protiv religije« buržuska a ne marksistička platforma. U tom slučaju bi bilo teško razumjeti zašto je ateizam »conditio sine qua non« za prijem u SKJ. Sam je autor kurzivom naglasio u knjizi: »Prema Programu Saveza komunista, u ovu se organizaciju ne mogu primati ni emotivno, ni obredno, ni racionalno religiozni« (182).

Nije li u tom pogledu partija previše konzervativna i dogmatska? I možda je baš ta činjenica što je na vlasti glavna zapreka da odbaci taj anakronizam? Tko je na vlasti tomu odgovra »status quo«. U to može donekle uvjeriti i slijedeće mjesto u knjizi: »T. Šagi-Bunić je u pravu kad upozorava da neke druge komunističke partije, iako polaze od marksizma kao svoje teorijske i ideološke osnove, nemaju jedinstvene zaključke u pogledu stava prema religiji, jer u svoje redove primaju vjernike.

Međutim, to što neke komunističke partije primaju u svoje članstvo i vjernike, za razliku od saveza komunista, ne mora da znači ništa nelogično. Lenjin je upozoravao da se politika komunističkih partija koje nisu na vlasti ne poklapa uvijek sa politikom partija koje su na vlasti« (184).

Čini se da posjedovanje vlasti otupljuje osjećaje za osuvremenjivanje stavova. Osim toga pravdanje razlike između politike prije vlasti i na vlasti podsjeća na makijavelizam.

Čujemo i autorovo obrazloženje zašto se vjernici ne mogu primiti u Partiju: »Ali, primanje vjernika i svih socijalistički usmjerenih ljudi u Partiju moglo bi u sadašnjim jugoslavenskim uslovima ugroziti jedinstvo Partije i oslabiti njenu marksističku usmjerenost« (176).

Ovdje se razlikuje »socijalističko« i »marksističko« usmjerenje. Vjernicima se prizna da mogu imati socijalističko usmjerenje, ali su opasni za »marksističko usmjeravanje«. Kad se već iznosi socijalizam i marksizam kao dva razna, a donekle i suprotstavljena pojma, pokušat ću ih po svojem shvaćanju odrediti. Socijalizam je etičko i humano pregnuće prema slobodi, jednakopravnosti (i političkoj i ekonomskoj) i bratstvu čovječanstva uz priznavanje i prihvaćanje raznolikosti kako u kulturnoj (filozofija, umjetnost, religija itd.) tako i u političkoj (pod uvjetom da se narodu prizna puna sloboda izražavanja) sferi.

Marksizam na spomenute ideale gleda kroz svoju dioptriju koja se očituje u materijalizmu, ateizmu i partijskom monopolu vrhovnog arbitra. Hoće li marksisti shvatiti da je i njihov cilj socijalizam, a »klasnost« (shvaćena kao materijalizam, ateizam) sredstvo i privremeni oblik izraza, koje treba ustupiti mjesto »čovječnosti«? Koliko će marksistička misao biti izraz autentičnog socijalizma, bit će jedan važan indikator i osvremenjivanje njezina stajališta prema religiji.

Autor na kraju knjige govori da je marksistička teorija o religiji bila opterećena nasljedem nekih predrasuda o religiji, ali da je to prošlost. Ne bih rekao da je tako kod svih marksista. A bilo bi potrebno da to oslobođenje od predrasuda vrijedi za sve marksiste. O tome će puno zavisiti kada će u svojoj punini vrijediti autorova konstatacija napisana na zadnjoj stranici knjige: »Vjernici prihvataju samoupravljanje i socijalizam zato što su uvjereni da su u njih ugrađeni bitni religijski ideali, te da socijalizam teži integraciji svih pozitivnih snaga u borbi za bolji život i da vjera u toj borbi mora dati svoj doprinos« (209).

A vjera će dati to veći »svoj doprinos« što se bude više pokazalo i dokazalo da je našem društvu bitan socijalizam kao izraz autentične čovječnosti a ne sektaški ateizam.

KRAJ

Milan Špehar

U rukama tvojim Stari zavjet.
Prije no uđoh u toplu sobu
htjedoh reći više toga,
izliti more iz sebe
tebi u krilo.

Ali shvaćam opomenu tvojih očiju:
jedna prošlost ne vraća se više.

Zato samo kratko pitanje,
dok gušim more u svojoj duši.
Čujem škrti odgovor.
Neki čudni smiješak prati me
dok otvaram vrata.
Tiho izlazim
— i nikad više.

Jedna prošlost ne vraća se više.